

De redactie heet alle abonné's hartelijk welkom bij de tweede jaargang van het orgaan H.E.K. Slechts enkele hebben afgehaakt en om uiteenlopende redenen. Nieuwe abonné's hebben zich aangemeld, maar wij hebben ze aangeraden, nog tot januari 1978 geduld te hebben. De reden daarvoor is, dat we op die datum de nieuwe jaargang laten ingaan, maar hopen u dan ook een vernieuwd H.E.K. te kunnen aanbieden en wel in druk. Als redactie waren wij ons ervan bewust, dat er nog vele feilen kleven aan de verzorging van ons orgaan. Wat tot stand is gebracht - dankzij uw hulp - is ontegenzeggelijk van grote betekenis: het uitbrengen van een orgaan, waarin de duizenden-een kanten van de Waardse historie eindelijk vorm en verwoording konden krijgen. De Stichting Krimpenerwaard heeft begrijpelijkerwijze aanvankelijk wat aarzelend gestaan tegenover het plan. Maar overtuigd geraakt van de betekenis van H.E.K. heeft de Stichting nu het initiatief genomen voor een meer professionele aanpak. Over de inhoud wenste men niet te discussieren: die vond men zonder meer aanvaardbaar. Maar de vorm eiste een grondige verbetering. Om

daartoe te geraken zal H.E.K.eerstdaags door de Stichting in beheer worden genomen.De redactie die tot nu toe ook de zorg had voor het laten drukken, het postklaar maken en verzenden en de administratie,zal nu van deze laatste taken bevrijd worden.Het blijft een losbladig systeem, maar zonder perforatie.De bladen zullen in een map met 'n speciale pen of klem opgeborgen kunnen worden.Die mappen zullen bij ons besteld kunnen worden. Dit alles zal alleen mogelijk zijn als het abonné-bestand drastisch kan worden opgevoerd. Daartoe zal een reclame-campagne worden ontworpen.De abonné's van het eerste uur krijgen de reeds verschenen afleveringen in nieuwe uitvoering gratis toegestuurd.Overigens hangt die vernieuwing niet van de redactie af.Hiermee is een commissie van het Stichtingsbestuur reeds geruime tijd bezig. Wij vertrouwen,dat die commissie de plannen inderdaad tegen het eind van dit jaar kan afronden,reden waarom wij u dit hier mededelen.Wij zullen er alles aan doen,om de abonnementsprijs niet te moeten verhogen.Maar de onrustbarende-gestegen portckosten zijn wel een drukkende last.Het systeem van verdeel-adressen heeft zeker goed gewerkt.Het is hier de plaats om allen die daaraan hebben meegewerkt te danken. Maar de daarmee gepaard gaande moeite stond in geen verhouding met de daarmee bereikte kostenbesparing.

Dit zijn dan onze plannen voor de (nabije) toekomst.Eerst zal de vergadering van de Stichting Kr.Waard deze plannen nog moeten goedkeuren.Vervolgens zal de wijze van beheer nog concreet moeten worden vastgelegd en zal het resultaat van de abonné-werving moeten worden afgewacht.Dit is

Dit is inderdaad nog een lange weg. Ondertussen gaan onze publicaties op de vertrouwde wijze door. Helpt u ons door uw trouw de kinderziekten van dit jonge tijdschrift te overwinnen. Er zijn nog een aantal abonnee's - misschien u ook? - die het abonnementsgeld tot januari 1978 nog niet hebben overgemaakt. Laten zij het nu meteen doen! Vanaf deze aflevering gaat er toch al iets veranderen. De heer Joh. van Rodam, een medewerker die u al vaak bent tegengekomen, heeft de wens te kennen gegeven, zijn bijdragen meer chronologisch te laten verschijnen. Hij heeft een groot aantal artikelen gereedliggen, waarin de meest-uiteenlopende onderwerpen aan de orde komen. Wat de heer van Rodam wil is, dat boven elk artikel, behalve de titel ook een jaartal geplaatst wordt. Hij kiest daarvoor een jaartal, dat het begin van een ontwikkeling aangeeft (oudere geschiedenis) of een jaartal, dat het (voorlopig) eindpunt aangeeft (nieuwere geschiedenis). Hij bereikt daarmee, dat feiten en gebeurtenissen, die in eenzelfde tijdperk plaatsvinden, ook bij elkaar komen te staan. Die feiten kunnen nl. elkaar beïnvloeden hebben. Een nadeel is, dat dit onderwerpen van zeer uiteenlopende inhoud kunnen zijn. Om een bepaald onderwerp naderhand toch terug te kunnen vinden, zullen de pagina's van zijn afleveringen doorlopend genummerd worden. In een toevoegen inhoudsopgave, zal naar die paginering worden verwezen. Bij de herdruk van zijn reeds verscheene artikelen zal ook die wijziging worden aangebracht. De bijdragen van andere auteurs behouden de bekende lettercombinaties. Het punt van de bronnen-verwijzing is zowel belangrijk als problematisch. Aangezien nl. de bronnenlijsten vaak zeer uit-

voerig zijn, beslaan zij héél wat bladruimte. Dit is daarom bezwaarlijk, omdat bij de verzending van de afleveringen met een bepaald gewicht en dus met een bepaald aantal bladzijden rekening gehouden moet worden. Worden die bronnenlijsten achter elk artikel geplaatst, dan gaat dat ten koste van de tekstruimte. Na lang delibereeren hebben we besloten die bronvermeldingen niet achter het artikel te plaatsen, maar ze gebundeld en afzonderlijk uit te geven. Wij maken wel een uitzondering voor voetnoten, die een nadere verklaring e. d. geven van het in de tekst gezegde.

In de genoemde bronnenlijsten zullen de onderwerpen alfabetisch geordend worden met daarbij de pagina, waarop het artikel te vinden is. Zo wordt de bronnenlijst tegelijk inhoudopgave. Ze zal wel extra besteld moeten worden, omdat ze niet in het pakket afleveringen is opgenomen. Los hiervan zal ook een naamregister (van personen) verschijnen, die eveneens afzonderlijk bestelbaar is. De prijs hiervan zal met teregtijd bekendgemaakt worden.

De redactie houdt zich tenslotte aanbevolen voor opmerkingen en suggesties, die vorm en inhoud van H. E. K. ten goede kunnen komen. En last not least een dringend beroep op al degenen, die zich met een of ander onderwerp bezighouden, daarover met de redactie contact op te nemen, om tot publicatie daarvan over te gaan.

Redactie.

INLEIDING

Er wordt mij herhaaldelijk gevraagd, waarom ik mij zo voor geschiedenis interesseer. Nu is dat eigenlijk een vraag, waarop geen goed antwoord mogelijk is, omdat er zoveel motieven voor aan te geven zijn. Al die beweegredenen tesaamgenomen zouden een soort voorliefde genoemd kunnen worden, voorliefde voor geschiedenis. Maar de vraagsteller zal natuurlijk aanhouden: waarom nu juist voor geschiedenis? U, lezer, heeft ook belangstelling voor geschiedenis, anders nam u dit tijdschrift niet ter hand. Maar kunt u die vraag beantwoorden? Ik voor mij zou het wat filosofisch klinkende antwoord willen geven: omdat ik geloof in de samenhang van de dingen. Omdat ik geloof, dat het verleden net zoveel te maken heeft met het heden, als onze gezondheid op vandaag met de kou, die we hebben gevat, twee dagen geleden op een tochtig station. Maar meestal zijn we dat verleden al weer vergeten en vragen we ons geërgerd af, waar heb ik die verkoudheid nou wwer opgelopen? Maar samenhang is er! Of zoals dat wezen, dat ik nu ben, alles te maken heeft met het feit, dat een bepaalde jongeman verliefd werd op een bepaald jong meisje en die

beiden - zo'n 50 à 60 jaar geleden, of meer of minder, mijn vader en moeder werden. Wat wij "het verleden" noemen, is een onnoemelijk aantal momenten, die allemaal eens actueel waren, maar werden verdrongen door het volgende korte "nu". "Geschiedenis" wordt dat verleden pas, als je een samenhang in die wirwar van gebeurtenissen kunt ontdekken tussen toen en nu, een lijn van oorzaak en gevolg, van reactie en contra-reactie. Niet de opsomming van feiten maakt geschiedenis, maar het zoeken naar het waarom van die feiten; niet het goede of slechte van het menselijk handelen, van gewichtige of onbelangrijke mensen, maar hun beweegredenen, maken geschiedenis interessant. En dan moet ik tot uw en mijn verdriet toegeven, dat jaartallen dan toch wel heel belangrijk zijn. Niet, dat wij ze dus toch weer van buiten moeten gaan leren! Maar om het feitenmateriaal te kunnen samenbrengen dáár waar het thuishoort, nl. in een bepaalde tijdsperiode, aangeduid door jaartallen. Dan immers kan al een samenhangend verband gaan blijken. En uit de achtergrond van die periode kunnen we soms al een verklaring vinden voor het waarom van dat feit of de beweegreden van dat handelen. In dit tijdschrift gaat het niet alleen maar over geschiedenis, maar over de geschiedenis van een streek: de Krimpenerwaard. Het is dus een geschiedenis gericht op een wat meer beperkt gebied. Dat is juist, maar dit gebied is geen geïsoleerd eiland midden in de Stille Oceaan! Willen we begrijpen wat er in de Krimpenerwaard gebeurde, moeten we de samenhang met de rest van de wereld niet helemaal uit het oog verliezen.

De Krimpenerwaard, daarmee bedoelen we toch op de eerste

en voornaamste plaats de mensen, die hier geleefd, gewoond en gewerkt hebben. En dat weer hebben ze gedaan in een bepaald dorp of bepaalde stad. Wie de geschiedenis van de Krimpenerwaard wil beschrijven, zou dan eigenlijk de geschiedenis van alle twaalf gemeentes in de Waard moeten schrijven: allen tesamen vormen zij de Krimpenerwaard. Degene, die dat wil ondernemen, zal een lang leven nodig hebben! Maar e gelukkig kan het ook anders: men kan de geschiedenis van één gemeente beschrijven, met de wetenschap, dat die gemeente een deel is van de Waard, zoals dus ook haar geschiedenis een deel is van die van de Waard. Ook hier weer: samenhang! Schrijver dezes zal in zijn artikelen-reeks de geschiedenis van Haastrecht beschrijven. Maar in bijna elk artikel zal blijken, hoe de samenhang met de Krimpenerwaard en met vele andere gemeentes daarin zelfs onontwijkbaar is. Zoals trouwens ook de samenhang met de vaderlandse en wereld-geschiedenis soms onontwijkbaar is. En in al die gevallen: om door die samenhang het waarom van de feiten te kunnen inzien. Het verheugt mij, dat een andere medewerker weer een ander deelstuk van de Waardse geschiedenis beschrijft: nl. die van Ouderkerk.

Als aan dit orgaan een lang leven beschoren is, zal er zo doende toch een tamelijk-volledige geschiedenis ontstaan van de Krimpener Waard.

De geschiedenis van welk dorp of welke stad dan ook, is voor een groot deel die van het land en de tijd, waarvan het deel uitmaakt, met welks lot het met talloze vezels verbonden is. Zich daarvan losmaken zou voor zo'n dorp -indien het al mo-

gelijk was - onherroepelijk de ondergang betekenen. Tegelijk echter heeft elk dorp zijn eigen "gezicht". Daarom is de geschiedenis van een dorp ook de weerspiegeling van de "grote" geschiedenis. De geschiedschrijving van een dorp als Haastrecht is dan als het zetten van een vergrootglas op een kleine plek in dat grote weefsel, dat geschiedenis eigenlijk is. Maar we zien dan ook veel duidelijker de verschillende draden, die het grote weefpatroon van die tijd mede hebben tot stand gebracht.

ZO BEGON HET.

Met het snelle transportmiddel van de verbeelding kunnen we ons naar believen verplaatsen naar welke eeuw dan ook in de vroege middeleeuwen. En we kunnen er een reeks van feiten reconstrueren. Héél wat moeilijker is het, om ons de situatie voor te stellen. Ons transportmiddel blijft immers beladen met heel de voorstellingswereld van onze eigen tijd en daar kunnen we ons maar moeilijk van losmaken. Stel, dat we ons verplaatsen naar het jaar 1000 op een willekeurige plaats in de Krimpenerwaard, wat zien we dan?

Boer Aldgidus ontwaakt op een vroege morgen op zijn strobed. Hij schuift zijn voeten in iets, wat wij sandalen zouden noemen, maar dat het midden houdt tussen een sandaal, een schoen en een leren voetzak. Hij loopt met een paar passen zijn enige kamer door en gooit de scheef-gezakte plankendeur open. Nòg een paar stappen en hij staat voor de wal die rond zijn huis en erf loopt. Dáár ziet hij zijn wereld.

Overall warrig struikgewas, van eiken, wilgen en olmen. Aan de horizon de blauwe omtrekken van een woud. Maar hij kent de verradelijke schijn. Tussen de percelen akkermaalshout liggen de poelen en vennen, of hele stukken sompig moeras. Hij weet waar hij te gaan heeft, langs de paadjes, die zijn voorgeslacht geleidelijk-aan heeft gebaad, kronkelend en slingerend de onbetrouwbare gronden vermijdend, langs stenen of balken over de wilde waterlopen voerend, de regenbeken volgende. Dezelfde paadjes, die de dieren gaan: de hazen en konijnen, de vossen en de dassen, de reeën en herten, een zwervend everzwijn en soms een verdwaalde wolf. Plotseling schiet er een vlucht eenden omhoog in de laag-hangende nevel en wilde ganzen trekken hun spoor door de bleke lucht. Bij duizenden zijn ze er de watervogels en ander gevederte in dit waterrijke land. Het is een prachtig land, denkt boer Aldgid want hij denkt aan de jacht. Het is 's morgens vier uur, dat weet hij precies, al draagt hij geen horloge. Maar dat het die en die dag van het jaar zo en zoveel is, dat weet hij niet, want er hangt geen scheurkalender in zijn hut. Zijn leven wordt bepaald door de seizoenen, de tijd van de jacht en de tijd voor het vissen. En doortrekkende missionarissen hebben hem geleerd de tijd in te delen naar grote feestdagen als Pasen en Kerstmis, Bonifatiusdag e.a.

Ginds kronkelt een blauwe rookkolom omhoog. Dat zijn de buren, weet hij. Zo zijn er meer her en der in het land verspreid. Ver genoeg van elkaar om een eigen domein te hebben, dicht genoeg bij elkaar om elkaar te kunnen helpen. Wij noemen deze mensen Franken, dat zal Aldgidus een zorg zijn. Hij

heeft zijn gedachten bij het nieuwe experiment, dat hij begonnen is. Hij heeft ergens een stukje geschikte grond gevonden, dat niet te laag is. Hij moet er nog een wal omheen leggen, anders is het zó weer vol drab en smerigheid gespoeld. Dat gebeurt om de haveklap: plotseling hoog-stijgend water uit honderden verborgen krekken. Toch gebeurt dat minder dan vroeger, waarvan zijn grootvader vertelde. Het land is door aanslibbingen op veel plaatsen opgetild buiten bereik van het wassende water. Maar een wal is nog wel nodig en als hij klaar is, gaat hij daar wat aanplanten. Wát, weet hij nog niet. Misschien knollen uit het bos, die zijn goed te eten. Hij heeft ook een soort gras gezien, met zware korrels in de aren. Die schijn je te kunnen malen en er dan pap van maken, of brood bakken, zoals ze nu wel doen met maïs. Het is een vreemd soort gras hier voor de streek. Zeker door vogels hierheen gebracht. Hij zal de buren eens vragen, wat zij ermee doen, wanneer hij ze ziet - wannéér dat dan ook is. Aldgidus heeft geen haast. Zijn erf en huis binnen de omwalling is zijn wereld. Verder weet hij nauwelijks wat er op een kilometer afstand zich afspeelt. Hij is er ook niet nieuwsgierig naar. Slechts als de noodhoorn klinkt verlaat hij zijn kasteel. En voor de jacht natuurlijk. En voor zijn nieuwe akker. Weet hij veel, dat die "akkerbouw" een omwenteling betekent! Hij en zijn gezin moeten eten en om daarvoor te zorgen is de dag geschapen. Toch is hij geen kluizenaar. Om te leven moet je ook kleren hebben en om te werken gereedschappen. Er zijn mensen die dit maken. Verderop naar het noorden tegen de rivier aan, daar is

een nederzetting. En daar zijn mensen die nog wat anders doen dan de grond bewerken. Ze bewerken ijzer of hout. Ze bakken potten en weven stoffen om kleren van te maken, of ze looien leer, of repareren schuiten en schepen. Die ambachtslieden zijn eigenlijk een volk-apart, want jager of boer waren de meesten al helemaal niet meer. Een apart soort, maar wel nuttig. Aldgidus ging er vaak heen met een geit of zo en kwam dan terug met wat hij het dringendst nodig had. Zo had hij pas nog een pracht van een dissel meegebracht voor zijn akker. Nee, die Aldgidus is een gelukkig man, een koning in een rijk gebied, zonder glinsterend harnas en met klovice handen en een gekromde rug, maar toch als een koning zo vrij. Ach, die gedachte had Aldgidus nu niet moeten laten opkomen. Nu kreeg hij een steek in de hartstreek. Want zijn vrijheid werd bedreigd! Hij had het gevoeld, toen die valk zo lang stilstond in de lucht boven zijn hut; hij had het gehoord in het ruisen, dat over het moeras op hem toekwam. Maar hij wist niet precies wat er gaande was. En wij, die hem gadeslaan, wij zijn geen medespe- lers in dit drama. Wij zijn toeschouwers en nogwel op af- stand. We zouden hem waarschuwend willen toefluisteren: het leenstelsel is uitgevonden! Belachelijk, natuurlijk. Want wat zou het baten? Hij had er toch niets van begrepen. En kunnen wij de loop der dingen tegenhouden?

Zo stapte Aldgidus door het struweel, over het pad, met zijn bedachtzame tred, met zijn waakzame ogen. Hij werkte aan zijn aarden wal. Hij werkte aan zijn akker. Voorwaarde voor zijn levensbehoeften was, dat er grond was. Een specifiek probleem in het land waarin hij leefde, dat net nog geen zee, maar

nauwelijks nog land genoemd kon worden. Overal had het water er vrij spel, het water van de zee en het water van de vele grote rivieren, die allemaal in dit kleine stukje land hun weg naar zee zochten. Landwinning behoorde dan ook bij het naakte bestaan. Als je ergens ging wonen, wierp je een dam op rondom je bezit. De buurman deed dat ook. En om naar de buurman te komen, verbonden ze hun eilandjes met een kade. En dan zeiden ze, waarom zouden we het land tussen de kades ook niet beveiligen? En ze wierpen nieuwe dammen op. Langzamerhand was het gebied tot een bijenraat geworden, van landjes, dijkjes, eilandjes.

De ambachtslieden hadden zich al losgemaakt van die landbouwgemeenschap. Ze zochten een andere woonplaats om hun producten gemakkelijker te kunnen verkopen. Er was ook meer vraag naar, want de bevolking nam toe. Bij voorkeur vestigden zij zich in de buurt van rivieren, waar de aan- en afvoer van hun grondstoffen en producten gemakkelijker was. Daar vestigden zich dan ook de bakkers, slaggers, brouwers, maar ook de mandenmakers, kuipers en vele anderen.

Een bijzonder slag mensen dat daar ging wonen, waren de kooplieden of handelaars. Die leefden van de ruilhandel. Er waren er, die wisten te bewerken, dat de ambachtslieden alleen aan hen leverden. Zij waren het, die het geld, wel niet uitvonden, maar wel in omloop brachten. Met het geld, dat zij-zelf verdienden kochten zij landerijen op. Vooral van landheren, die altijd om geld verlegen zaten. Sommigen waren zo al een soort grootgrondbezitters geworden. Zo'n koopmansgeslacht waren de Van Arkels aan de Maas bij Gorcum.

II.

Leenmannen werden niet geboren, maar gemaakt. Toen de bisschop mannen zocht voor zijn gebied, liet hij zijn oog vallen op de Van Arkels, die het als kooplieden gemaakt hadden. Eén van hen was Hugo, heer - we kunnen ook zeggen: eigenaar - van Botersloot, een gebied ten N. van Schoonhoven. Hij werd al gauw Hugo Boter genoemd. En niet voor niets, want aan het wapen van Van Arkel had hij een maat boter in het zilveren veld toegevoegd. 1) Aldgidus wist niet wat hem en de zijnen boven het hoofd hing, nog minder wat er over zijn hoofd heen bedisseld was. Hugo van Arkel wist dat heel goed. Hij kon zich nog goed herinneren, hoe zijn vader het verhaal vertelde op één van de vele feesten, waarop de hele familie-clan bijelkaar was. Zij formuleringen waren al even weinig kieskeurig geweest, als zijn hele levensstijl. "Jullie weten, zo begon hij, "dat er in Utrecht een machtig heer zit, die tegelijk bisschop is." ,,Zou het niet eerder andersom zijn: een bisschop, die tegelijk landheer is?" merkte iemand voorzichtig op. ,,Als jij het dan zo goed weet, waarom vertel jij het verhaal dan niet?" snauwde vader Van Arkel, ,, maar je weet er niets van, houd dus je mond. De bisschop is het hoofd van zijn kerk in dit land, en een landsheer staat in dienst van de koning. Dat is dus heel wat anders. Goed dan, deze bisschop Baldarik was ook nog een vriendje van koning Otto I. Hij wist van de koning te verkrijgen, dat die hem land schonk meer naar het westen gelegen." ,, Zeker om de graaf van Holland een voet dwars te zetten" riep iemand. ,,Man, wat betekent dat Holland nu helemaal?" schreeuwde een ander. Daarop ont-

stond een groot tumult. Want Holland wàs toen nog helemaal niets, maar de graaf daarom nog niet om mee te spotten en daarenboven weinig geliefd. Ze schreeuwden allemaal door elkaaren maakten er een markt van. Maar vader Van Arkel, woedend over de onderbreking, greep een aarden wijnkruik en smeed die midden tussen de hoop. Misschien, dat iemand het ding tegen zijn hoofd had gekregen, maar die lag dan onder tafel. Het gezelschap was in ieder geval weer tot rust gekomen. "Koning Otto deed dat, niet alleen omdat hij bevriend was met Baldarik, maar óók omdat het in het politieke beleid pastte, dat de frankische vorsten sinds Karel de Grote gevoerd hadden: de bisschoppen macht geven terwille van de geloofsverkondiging, maar daardoor tegelijk het volk inlijven bij het Rijk. Op 17 juli 944 stuurde de koning een brief waarmee hij bisschop Baldarik de goederen in de gouw Lek en Ijssel schonk. Dat zijn willekeurige landen langs de benedenloop van die rivieren." ,, Daar heb ik land liggen! Wat moet die bisschop ermee?" gromde één uit het gezelschap. ,, Dat zul je dan wel met je woekercenten gekocht hebben - dat is jouw zaak. Maar je was wèl vergeten, dat heel het land aan de koning toebehoort. Trouwens over de tussenliggende landen werd in die brief niets gezegd." ,, Dat zal wel, maar die heeft de bisschop natuurlijk terloops óók meegenomen." ,, ,, Het is dan ook één gebied van Lek tot Ijssel, met één naam: de nederweerd van Crimpen en het oostelijke deel heet: Overweerd." ,, Sommigen zeggen: Kripenerwaard en Lopikerwaard" ,, Dat zijn nieuwlichters, maar van mij mogen ze." "Als ik nu weer eens wat mag zeggen - zei vader Van Arkel -

een bisschop heeft een kapittel, dat behalve geestelijke functies, ook het beheer en de administratie van de kerkegoederen tot zijn taak heeft." „Ja, ja, dat zijn toch die kanunniken, hè? Een vet baantje, heb ik me laten vertellen." „Word jij dan maar kanunnik -zei vader Van Arkel tot grote hilariteit van allen. Ze konden dan ook niet weten, dat Van Arkels inderdaad kanunnik zouden worden en zelfs bisschop van Utrecht. „De bisschop van Utrecht heeft zelfs twee kapitels: het kapittel St. Salvator en dat van Sta Maria. Die kregen nu elk een gedeelte van het nieuw verworven land te beheren. Het eerste, ook wel Oudmunster genaamd, kreeg voornamelijk de goederen in Nederweerd, en Sta Maria die in de Overweerd. Maar wat doet de bisschop? Die denkt, ik zit eigenlijk te ver weg. Ik moet mensen in die streek hebben, die in mijn naam het land besturen. Ik zoek iemand, die het van mij overneemt, onder bepaalde voorwaarden. Ik blijf de eigenlijke heer, maar hij krijgt alle volmachten en is onafhankelijk heer in dat gebied. Ik behoud alle geestelijke rechten en hij betaalt jaarlijks een overeen te komen "tijns". Maar zelf mag hij tienden heffen van de opbrengsten van het land. Nòg een belangrijke voorwaarde: hij moet het land ontginnen. Dat is trouwens in zijn eigen voordeel. Want hoe meer vruchtbaar land, hoe meer tienden hij binnenkrijgt. En nu, broeders, vul de bekers, want ik wil drinken op de Van Arkels, onze voorvaderen, die toen heren werden van de Krimpenerwaard." Het gebrul dat toen opsteeg, was zeker wijd in de ontrek te horen.

Zo waren de kooplieden Van Arkel tot landheren geworden. Zo

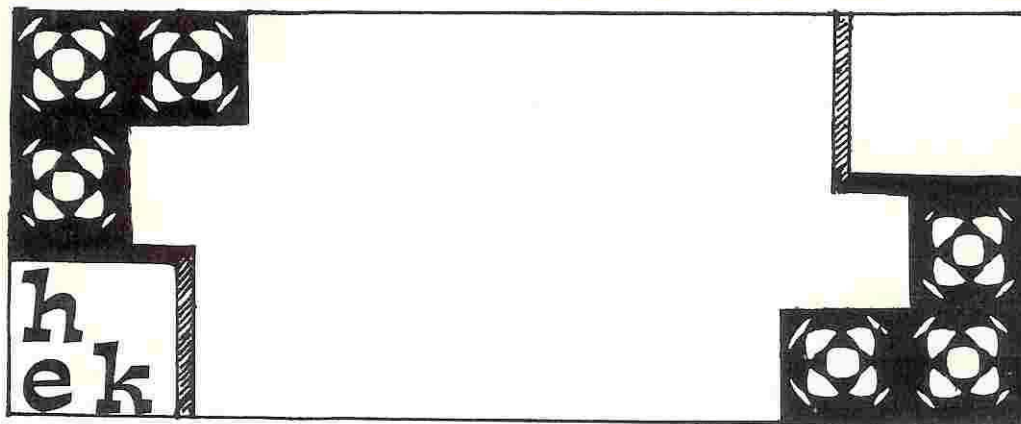
had zich het lot aan Aldgidus en de zijnen voltrokken, zonder dat zij het wisten. Aldgidus was "horige" geworden. Hij hoorde bij het stuk land, dat hij bewerkte. Dit land was verhandeld, niet alleen met de huizingen en het vee, maar ook met de boeren. Zo stond het letterlijk in een leenakte van 1316: "...en al die mannen die behoeren tot de heerschap van Haastrecht soe waer si wonen..." De boer had niets meer te vertellen over zijn boerderij, zijn gereedschappen, niets over zijn familie. Het had in die eerste tijden slechts het recht, een deel van de opbrengst voor zichzelf te behouden. De rest was van de heer. Die bepaalde zijn leven.

III

Al vroeg dwz in 1099 duikt de naam Frederik van Arkel op in een oorkonde, en wel als heer van Haastrecht. Wat we ons onder dit "Haastrecht" moeten voorstellen, zal straks blijken. In ieder geval moet er iets geweest zijn, waaraan hij zijn "van Haastrecht" ontleende. Maar we moeten dan óók aannemen, dat vóór dat jaar 1099 de ontginningen van de Krimpenerwaard - althans van de landen rond Haastrecht - begonnen waren. Dat was immers voorwaarde voor het verkrijgen van het leenmanschap. En als we verder ook nog aannemen, dat een Gerard, die i.v.m. landaankoop genoemd wordt, Frederiks vader is, dan zijn de nederzetting van Haastrecht en het begin van de ontginningen nóg vroeger te plaatsen.

Een brief die de Utrechtse bisschop Burchard op een zomerdag, 13 augustus 1108 aan Frederik schreef, is wonderbaarlijk genoeg bewaard gebleven. Wel niet in origineel, maar in een copie uit het midden van de 12e eeuw.²) In die brief

wordt Frederik heer van "Havekesdret" genoemd. De brief is in het latijn geschreven, alleen dit "Havekesdret" is onvertaald gelaten. In een ander document, dit keer van 1155, komt de naam weer terug, maar met een iets andere schrijfwijze: "Havekesdreht". 3) Dit germaanse of juist frankische woord is afgeleid van: habukas drifti, ofwel kreek van de havik. 4) Het is niet aannemelijk het tweede deel van Havekesdreht te vertalen via het latijnse trajectum met: oversteekplaats. Ten eerste, omdat het dan ook wel in bovengenoemde brief in het latijn zou zijn weergegeven. Ten tweede, omdat tot op heden nog geen spoor is gevonden, dat op aanwezigheid van Romeinen in deze contreien kon wijzen, van wie dit trajectum afkomstig had kunnen zijn. Indien wij echter "kreek" verstaan als "ellenboog-vormige vliet" 5) en denken aan de grote "knik" bij Hofkamp, welke de Vlist maakt alvorens (oorspronkelijk) in de IJssel uit te monden, dan kunnen wij de betekenis van "dreht" begrijpen. Het eerste deel van de naam, "havik", kan een afleiding zijn van de mannennaam Havik of Have, die bij de Van Arkels vaker voorkomt. 6) Maar óók zou de naam Hacepernus van der Lede, heer van Haastrecht 1272, in de overwegingen betrokken moeten worden. Te meer, omdat hij óók genoemd wordt: Harbernus of Habernus (Habukas). Het jaartal 1272 hoeft ons niet in de weg te staan, want de naam Hacepernus komt ook eerder voor.

IV.

Nochtans wordt in bovenaangehaalde brief gesproken van "dreht". En het is niet af te wijzen, dat dit zeer dicht staat bij "drecht" of "trecht", dat -zoals bekend- oversteekplaats over een rivier betekent. Nu was het veer van Haastrecht al in de vroege 12e eeuw een bekende en belangrijke oversteekplaats over de IJssel. Ten bewijze hiervan het volgende. In 1143 wordt een Hugo Botter -nu Buter geschreven- genoemd, samen met Habernus van der Lede. Dit is dan de tweede Hugo Boter die we tegenkomen. Deze Hugo had in genoemd jaar voor de bisschop een belangrijke overwinning behaald, iets wat gewoonlijk beloond werd met een leen.

7) Ook in 1155 treedt een Hugo Buter op, als getuige bij een officiële akte. Wat we van hem of liever van zijn weduwe weten is, dat zij het was, die in 1280 Nicolaas van Cats beleent met de stad Schoonhoven. Of moeten we aannemen, dat Nicolaas gewapenderhand is meester geworden van deze stad? Volgens een bericht werd hij om zijn hulp aan de Zeeuwen, die Schoonhoven belegerden in 1300 in Alkmaar gevangenge-

zet. Deze Hugo, die tijdens zijn leven dus heer van Schoonhoven is geweest, werd in 1250 heer van der Lede en overleed in 1279. Nu kan het - gezien de overgeleverde data onmogelijk over een-en-dezelfde Hugo gaan. Wat daarvan zij, het is de eerste Hugo, die voor ons van belang is i.v.m. het "Haastrechtse veer".

"Op Dingsdag 12 juni 1119 gaf heer Dirk van Amersfoort aan Hugo Botter, die een zoon was van Jan, heer van Arkel, een stuk land in leen, om des te gemakkelijker uit de Lek naar Haastrecht te kunnen komen." 8) Dirk was Hugo's schoonvader, zodoende! Dat stuk land, dat Hugo toen kreeg, gebruikte hij om er een kanaal door te graven, dat de Vlist met Schoonhoven moest verbinden. Dat kanaal kreeg de naam Botersloot, en verbond voortaan Schoonhoven met de Vorne, zoals het zuidelijk gedeelte van de Vlist werd genoemd. Van de Botersloot, die als scheepvaartweg bedoeld was, maakte zeker ook de Oude Haven van Schoonhoven deel uit. De in het verlengde daarvan liggende Haven, aansluitend op de Lekdijk, was bij de (latere) bouw van de kerk met een dam afgesloten. Eerst in 1349 verleende Jan van Henegouwen vergunning in deze dam een sluis te leggen. Op een onbekend tijdstip - vermoedelijk omstr. 1500 is aan die open verbinding van de Botersloot met de Oude Haven een einde gekomen door het leggen van een dam aan het einde van deze sloot. 9) Maar ten tijde van Hugo betekende het graven van de Botersloot een scheepvaartverbinding van de Lek, via Botersloot en Vlist met Haastrecht. Hier in Haastrecht konden de vaartuigen de Ijssel op, voetgangers en ruiters konden via het veer naar het Land van Stein en verder. En dit alles was kennelijk voor Hugo be-

langrijk genoeg om de moeite van het hele karwei lonend te maken.

Rivier en veer oefenden ook hun aantrekkingskracht uit op de ambachtslieden. Zij waren geen horigen. Zij hoorden niet bij een stuk grond. De ambachtsman was vrij. Hij zocht een andere woonplaats, die geschikte voorwaarden bood voor zijn handel. Zulk een plaats was Haastrecht. Aan de Ijssel gelegen vervulde het alle voorwaarden. En het lag nog aan een tweede rivier: de Vlist, verbindingssader met Schoonhoven en de Lek. Het had nog een tweede kern: Stolwijkersluis met een verbinding naar het slot Ter Gouw. En het Ijsselveer opende de toegang naar het welvarende Stichtse Stein. Daarom werd Haastrecht een handelsnederzetting. Maar ook de boeren trokken er naar toe. Niet alleen brachten zij vanuit het binnenland hun producten, om ze hier aan de man te brengen. Toen het land begon droog te vallen zetten ze hun houten boerderijen meer in de buurt van dit steeds belangrijker wordende centrum.

V.

Keren we nu terug naar de eerder genoemde Frederik.

Deze was dus landheer geworden van de heerlijkheid Haastrecht. Wat betekent dat woord "heerlijkheid"? Was dat iets prachtigs, iets heerlijks, iets kostbaars? Nee, het betekende eenvoudig: een land of streek aan een "heer" toebehorend. Waaruit bestond eigenlijk dat "heerlijk gezag" van die van Haastrecht? Wel, oorspronkelijk berustte dat alleen op landbezit en op de "sterkten" die zij er bouwden. Het bouwen van zo een "sterkte", "villa" of "hof" was het gebruikelij-

ke teken van in-bezit-neming van een landgoed door de heer. De daaraan vastzittende rechten en plichten werden geregeld door een oorkonde.

Zo bouwde Godefridus van Rhenen tussen 1157 en 1163 -óók om politieke redenen- vier kastelen, nl. Oudewater, Ijsselstein, Montfoort en Woerden. Ze dienden ter verdediging van het Sticht tegen Holland. Maar tegelijk bleven zij de in bastions uitgedrukte claim op eigendomsrechten. Het slot van Montfoort had drie poorten: de Willeskopper-, de Heeswijker- en de Ijsselpoort, waarvan er één behouden is gebleven en ingericht als Rijksopvoedingsgesticht. De stad was geheel ommuurd, versterkt met torentjes en rondelen. Het stadhuis staat in tegenstelling tot andere steden niet in het centrum, maar tegen de wal aan. Vanouds hadden de ridders van Malta te Montfoort een kommandarij die onder de Balije van Utrecht hoorde.

Zweder, graaf van Culemburg, had in 1190 een "villa" bij Vianen, waaruit zich later ook de plaats ontwikkeld heeft.

De Van der Lede's hadden in Leerdam hun slot.

Het slot van de Van Arkels werd in 1220 gebouwd, toen de stad Gorcum nog aan de graven van Bentheim toebehoorde.

Eén van de heren van der Lede woonde in 1247 op het slot Liesveld, het "hof" dat de naam gaf aan de stad Schoonhoven.

In Gouda woonde schout Dirk, de eerst-bekende uit het geslacht Van der Goude, op Koningshof op de Raam. Floris V heeft in 1272 de stad Gouda laten bouwen, lezema we in de geschiedenisboeken. Maar het wil zeggen, dat hij van de bestaande "villa" een burcht met bijgebouwen heeft laten maken, waar

omheen zich langzamerhand poorters en handelaren vestigden. In feite behoorde de heerlijkheid Ter Gouw niet aan de graven van Holland, maar aan het kapittel van S. Salvator of Oudmunster te Utrecht, door wie het in leen was gegeven aan het geslacht van der Goude. Door grote branden van 1361 en 1438 werd het kasteel bijna geheel verwoest. Toch moet het daarna weer opgebouwd zijn, want Adriaan van Zwieten, heer van Vianen, beval 30 juni 1577 de sloop van het slot. Wat er daarna nog was blijven staan, werd met uitzondering van de toren door de burgerij afgebroken. De toren verdween in 1808. Dat er nog een tweede versterking in Gouda moet zijn geweest, valt af te leiden uit de aanduiding "de Veste" voor de Vrouwensteeg, welke in een document van 1790 voorkomt.

Zo hadden alle heerlijkheden in de omgeving hun uit "villae" voortgekomen burchten of hoven en Haastrecht vormde daarop geen uitzondering. Ook de heren van Haastrecht bouwden een versterkte plaats. De vraag is echter wáár en wanneer.

We moeten lang wachten vóóordat wij in de geschiedenis de naam Hofkamp in Haastrecht tegenkomen. Rond 1254 was dit nl. aan de zoon van de Heer van Arkel als erfgoed toegevalen. 10) De Grote en de Kleine Hofkamp vormden samen de plaats van de "villa". Tot het latere slot Hofkamp behoorde verder De Geer in de polder Honaard (64 morgen). De auteur, die dit voor ons heeft opgetekend, voegt er nog aan toe: in de 12e eeuw waren er twee van zulke nederzettingen. En dit is een belangrijke opmerking, zoals nog zal blijken.

In 1290 wordt de oppervlakte van de Hofkamp aangegeven met 50 morgen, in 1390 is het al 60 morgen. Toen in 1486 de Grote Hofkamp werd verkocht, was dat ook ong. de oppervlakte, die wordt genoemd. Het land werd toen verkocht om er een boezemwater te graven. Deze Hoge Boezem -waarop nog nader teruggekomen wordt- ligt aan de oostzijde van de Vlist. Ook dit is van belang te weten.

Ondertussen was er nog steeds geen sprake van een "villa". En zelfs toen de heer Paulus van Haastrecht in 1372 een plechtige verklaring aflegde t.o.v. zijn leenheer, Otto van Arkel, heet het: "so wat slot of veste die ic of mijn erfge-name doen tymmeren ende maken binnen den lande van Haestrecht", dit altijd in rechten van erfleen van de heer Van Arkel gehouden zou worden.¹¹⁾ Daaruit valt op te maken, dat er dus toen zo'n slot nog niet "getymmert" was. Maar niettegenstaande die verklaring van 1372 had de heer van Haastrecht aan de graaf van Holland een huis en hofkamp geschonken "als vrij huis" en wordt op zijn beurt op 26 april 1290 daarmee beleend. Hij blijft ook daarna "heer" in zover hij gezag uitoefent in naam van de graaf (zêlf of dmv. een schout) "Vrij huis" wil zeggen: een open huis, waar de graaf tijdens zijn tochten recht had op huisvesting en onderhoud voor zichzelf en zijn gevolg. Nu is een "slot of veste" iets anders dan een "villa". Dit laatste was slechts een ommuurde ruimte, waarin opslagplaatsen, schuren en stallen en misschien overnachtingsmogelijkheden gebouwd waren. Heer was in 1272 Herbaren of Hacepernus van der Lede, heer van Haastrecht en Vlist, gestorven in 1296. Nu heeft men wel gemeend, dit vrij huis te moeten zoeken in de tegenwoordige nieuwbouw-wijk De

Hofkamp aan de Vlist - misschien omdat in de oorkonde van 1290 sprake is van een "huis totte Haestrecht metten hofcampe". En inderdaad brachten opgravingen in 1963 de fundamenten aan het licht van een stenen nederzetting. Alleen, het ging hier om méér dan een versterkte nederzetting of villa. Hier kan gesproken worden van een slot met toren en gracht, en niet uit de 13e eeuw, maar uit de 14e eeuw. Nu wordt in een oorkonde van 1296 gesproken van een huis en goederen "aan de Vlist", wat op de situering van de Hofkamp wijst. Hetzelfde gebeurt in een oorkonde van 1333. In 1290 kwam die toevoeging "aan de Vlist" niet voor. Daarenboven meldt een verklaring van 25 mei 1311 de verkoop door de Heer van Haastrecht aan de deken en het kapittel van de Utrechtse dom van een "vrij eigen huis" te Haastrecht, weer zonder de toevoeging: aan de Vlist. Er moeten dus twee nederzettingen geweest zijn. Het éne, dat reeds in 1290 aan de graaf was overgegaan en dus door de heer van Haastrecht niet zonder meer verkocht kon worden. Het andere, dat in 1311 aan het Utrechtse kapittel werd verkocht. Het éne, aan de Vlist gelegen (Hofkamp), het andere niet. Het is niet ondenkbaar, dat beiden een tijdlang gelijktijdig als "villa" hebben bestaan. In het 14e eeuwse Hofkampse huis, dat werd opgegraven, werd een schervenlaag van dertiende eeus materiaal aangetroffen. Een auteur veronderstelt dan ook, dat het huis van Herbaren op de plaats gestaan heeft van het 14e eeuwse slot.

Maar villa of slot Hofkamp zijn zeker jonger dan het tweede. De ontginningen in het Vlistergebied zijn misschien tussen

1100 en 1150 voltooid en gingen uit van het riviertje de Vlist. Dáár was dus in die vroege periode allerminst de geschikte plaats voor de bouw van een villa. Maar wáár vond bv. Frederik reeds in 1099 gevestigd heer van Haastrecht, een droog stuk grond om er een zware ringmuur te bouwen?

Dat hij dat gevonden heeft, bleek na een opgraving in 1976. Op een goede dag was men op het Kerkplein achter de Hervormde Kerk met werkzaamheden bezig. Er was daar ivm. de nieuwe riolering een put gegraven van een meter of drie in het kwadraat en ong. 2 mtr. diep. In één van de steile graafwanden van die put -nog geen 20 cm. onder de begane grond- was een metselwerk te zien. De te hulp-geroepen oudheidkundige werkgroep "Golda" uit Gouda legde de kop van een muur bloot. Deze vertoonde een gebogen metselvorm, zodat eerst gedacht werd aan een gewelf. Maar het bouwsel bleek een massieve muur, aan de basis 1.20 mtr. dik. Door peilingen kon worden vastgesteld, dat de muur zich minstens 12 mtr. in een rechte lijn onder de grond voortzette. De blootgelegde kop was duidelijk afgebroken en dus had de muur waarschijnlijk ook in tegenovergestelde richting doorgelopen. Het bleek niet mogelijk - in de korte tijd die ter beschikking stond- de voet of fundering te bereiken: een taaie laag blauwe klei bood teveel weerstand. De stenen, waaruit de muur is opgetrokken, zijn zgn. kloostermoppen, allen iets gekromd (vandaar bovenbedoelde gebogen metselvorm). Uit het formaat, zowel als uit de holle vorm van de stenen mocht geconcludeerd worden, dat we hier te doen hadden met een bouwsel uit de vroege 13e eeuw. Op de breukplaats van de muur

- dus in de putrand - en haaks daaraan vast werd nog een zijmuur ontdekt, maar veel minder dik. Ondanks dat slechts een klein gedeelte van de muur werd blootgelegd, werd toch een vrij grote hoeveelheid scherven gevonden en wel voornamelijk aan één zijde - van het kerkplein afgewend en dus vermoedelijk de buitenzijde van de muur. De gevonden zijmuur was dus tegen de binnenzijde aangebouwd. De scherven van gebruiksvoorwerpen zowel als van vloertegels (plavuizen) waren van zeer uiteenlopende datering.

Zoals gezegd werd het muurrestant gevonden op het Kerkplein. Reeds eerder waren in de directe omgeving daarvan oude muurresten aangetroffen. Indien wij alle vindplaatsen op een kadasterkaart aantekenen en onderling met een stippellijn verbinden, ontstaat een rechthoek, waarvan de lange zijde wordt gevormd door de sloot, die sinds mensenheugenis de naam draagt van "Wolfsgracht" en de andere lange zijde door het Marktveld. De ene korte zijde is de nu ontdekte muur, de andere een muurrestant in één van de huizen van de Kerkstraat. In het hart van deze rechthoek staat de huidige kerktoren, waarvan de onderbouw eveneens uit de (latere) 13e eeuw stamt.

Teruggaande tot rond 1682 is in de archieven nergens sprake van een bebouwing van het Kerkplein. Integendeel: hier waren alleen "volkstuintjes", akkertjes en percelen akkermaalshout. Wat dit laatste betreft: op de muur werden duidelijk sporen aangetroffen van vele dunne wortels, die zich in de stenen geboord hadden. In die late 17e eeuw was er dus boven de grond al niets meer van de muur te zien. Dat de muur er echter in de 14e en 15e eeuw nog stond, daarvoor geven de

de scherven een aanwijzing: men gooide het afval óver de muur heen weg.

De plaats - het tegenwoordige Kerkplein - was bijzonder goed gekozen voor de bouw van deze eerste nederzetting. Herinneren we ons, dat in Haastrecht een belangrijke rivier-overgang lag. En daaraan waren - dmv. tollens - inkomsten verbonden. Bovendien was het tolrecht verbonden aan het vis-recht: "rechten ópen in het water". Voor het innen van de tolgelden moest er regelmatig een ambtenaar (schout) namens de heer aanwezig zijn. Deze moest in voorkomende gevallen die tol ook kunnen afdwingen. Het lag voor de hand, dat er dus een versterkte nederzetting kwam en wel zo dicht mogelijk bij bedoelde rivier-overgang. Welnu, het bouwwerk op het Kerkplein ligt vlak achter de dijk (Hoogstraat) en nagenoeg recht tegenover de Veerstraat, vanouds de toegang tot het veer of de brug op de Ijssel. Een stadhuis, dat in de weg zou hebben gestaan, was er toen nog niet!

Een praktische bijzonderheid is nog, dat zich op het Kerkplein en lichte welving van de bodem-structuur voordoet. De dragende blauwe klei-laag stulpt daar met een brede welving naar boven en biedt een uitermate geschikte, want tegen het water beveiligde bouwplaats. Het omringende land bestond daarentegen nog grotendeels uit moeras.

Toen het land aan de Vlist was drooggevallen en de Grote en Kleine Hofkamp hun naam en betekenis hadden gekregen, verrees ook dáár een villa. In 1311 werd de oude nederzetting - op het Kerkplein - aan het kapittel van Utrecht verkocht en begon men de Vlist nederzetting te vebouwen tot slot.

De muren van de oude villa werden geheel of gedeeltelijk omvergehaald en het kapittel had er de vrije hand om tegen de kerktoren het eerste kerkschip te bouwen.

VI

In 1291 houdt Otto van Arkel het kasteel (Kerkplein) ter leen van de proostdij Oudmunster te Utrecht. Dit wordt vermeld in de brieven van graaf Floris aan Albrecht, ridder uit de huize van Arkel. In 1390 is weer van een Otto sprake, maar dit moet een jongere zijn. Deze Otto beleent dan zijn zwager Borre van Heemstede met de Hofkamp, dwz. met land dat er toe behoort. Deze draagt dit land in 1402 over aan zijn neef Berthout Jan Mouwerszoon. In 1412 verkoopt deze het weer aan Jan de Bastaard van Blois, heer van Treslong, die het na enige jaren overdraagt aan Adriaan van Treslong. De Van Arkels hadden in die tijd geen interesse, want zij waren in één van hun vele oorlogen verwickeld. Door die oorlog raakten ze zelfs al hun goederen kwijt, die nu aan de graaf van Holland vervallen. Maar in 1418 komt het in handen van een Van der Lede, nl. Willem van Haastrecht. Deze Willem, zoon van Jan, woonde in het huis de Rovere te Montfoort. Maar aangezien hij - althans zijn vrouw - in Haastrecht naar de kerk ging, moeten we aannemen, dat hij zich in Haastrecht vestigde.

18) En dan horen we opeens weer iets van het kasteel Hofkamp. Want gravin Margaretha beleent Willem met een huis en hofstad te Haastrecht. Willem laat het op zijn beurt na aan zijn kleindochter Margriet. We zijn dan in 1436. Maar deze Margriet schijnt er niet lang plezier van gehad te hebben, want kort daarna zijn Adriaan en vervolgens Lodewijk van

Treslong heren van Hofkamp en dat allemaal vóór 1438. We zeiden met opzet: heren van Hofkamp, want hier wordt het kasteel niet genoemd. Tenslotte wordt de hele Grote Hofkamp "en enige andere percelen" in 1486 verkocht. De laatste keer dat het kasteel nog genoemd wordt was dus in 1436 vijftig jaar geleden. Had het kasteel intussen opgehouden te bestaan en heeft men daarom ook maar de landerijen verkocht, die erbij lagen? Was het verwoest? Tenslotte zitten we nu midden in de Hoekse en Kabeljauwse Twisten.

VII.

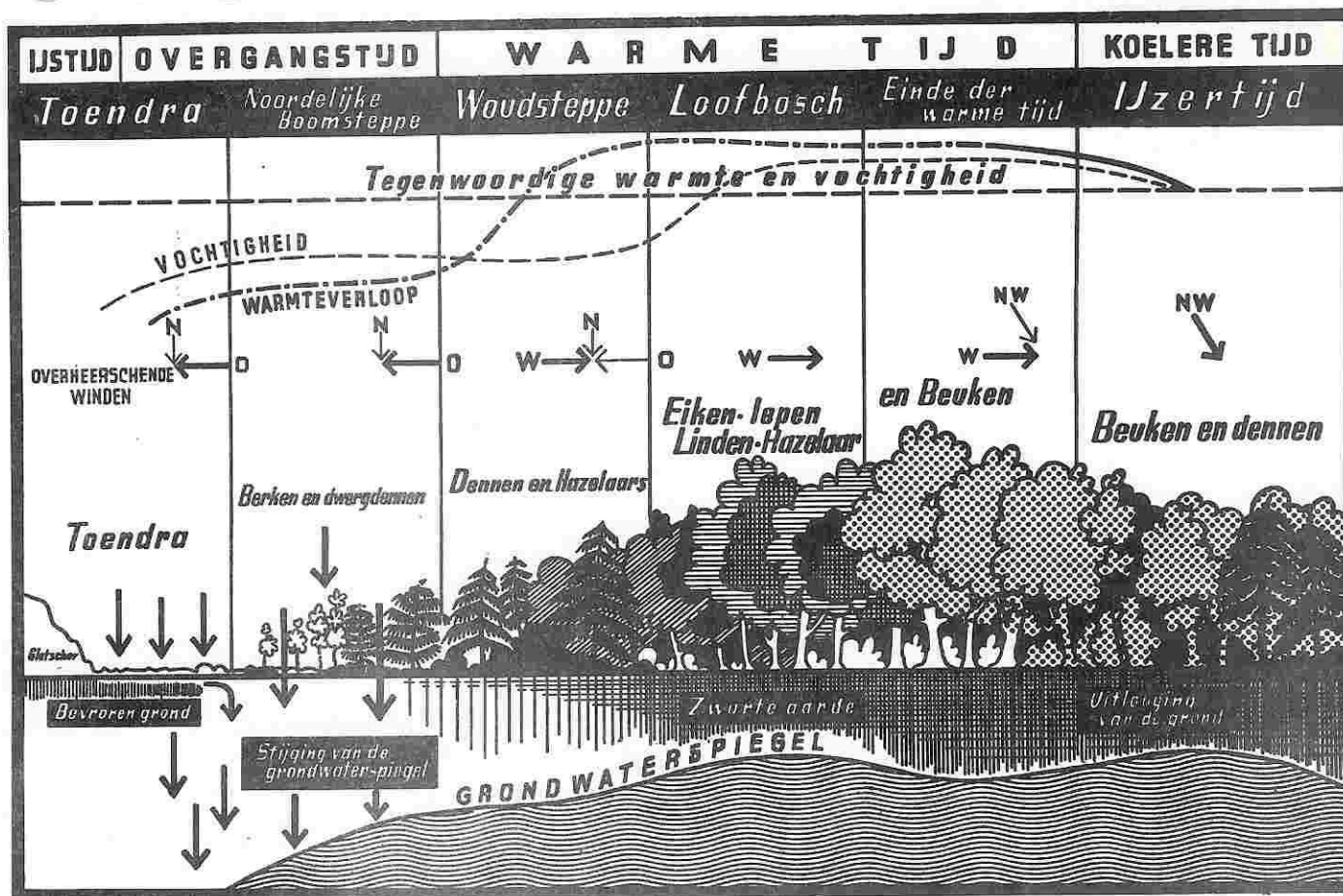
Met Frederik van Haastrecht en het jaar 1108 zijn wij gekomen aan de periode van de grote ontginningen in de Krimpenerwaard en daarop zal hier nader worden ingegaan. Het is wel tekenend, dat we dit verhaal moeten beginnen met een overstroming. In 1108 is de Ijsseldijk bij Haastrecht doorgebroken. Men komt aan dit jaartal 1108 o.a. door onderzoek van het slibsel over het omringende land verspreid. Door deze overstroming is het wiel of waal ontstaan in Beneden Haastrecht, nabij het voormalige Roosje (café) - tegenover de molen- en ook wel het Haastrechtse meer genoemd. 19)

De Lekdijk wordt omstreeks 1232 onder Floris IV van Holland aangelegd van Amerongen tot en door Schoonhoven. Vlg. een andere auteur deed graaf Willem van Holland dat rond 1240 om een genoegen te doen aan Otto, bisschop van Utrecht, zijn oom en beschermer. 20)

Vermoedelijk was er sedert 1100 al een Ijsseldijk. We zullen ons die dijk wel moeten voorstellen als een ophoging van de door de rivier-zelf gevormde kleirug tot een kade.

De ontginningen zijn ten zuiden van de Ijssel begonnen en wel vanaf Oudewater in de richting Gouda. 21) Beneden-Haastrecht is het westelijk gedeelte van het Haastrechtse land (op Gouda aan) en dus later ontgonnen. Boven-Haastrecht, het oostelijk gedeelte, is de oudste ontginning. De ontginningen zijn aangevangen, toen de eerste landsheren optreden en dat was dus in de tweede helft van de 11e eeuw. Deze heren begonnen zelf landen uit te geven aan derden. Deze landen ter ontginning uitgegeven heetten "Cope"-landen; de daar ontstane nederzettingen kregen allen een typische strookvorm of als men wil een lint-bebouwing. Bovendien hebben de namen van die plaatsen het begrip "cope" of "koop" behouden, zoals Benschop, Willeskop, Hoenkoop, (nog in 1689 Oncoop geheten) - en buiten de Krimpenerwaard: Boskoop en Tec-kop en vele andere.

Behalve in het verwijderen van bomen en/of struikgewas bestond de ontginning vooral uit de afvoer van het overtollige water. Daartoe groef men op bepaalde afstanden watergangen, evenwijdig aan elkaar, maar altijd haaks op een belangrijke, natuurlijke stroom of rivier. Dit waren de Lek, de Vlist en de Ijssel. Het stramien van de sloten geeft nu nog aan, welke van die drie voor bepaalde delen van de Krimpenerwaard tot basislijn bij de ontginningen heeft gediend. De onderlinge afstand tussen die watergreppels vertonen overal een gelijke maat. Tussen Vlist en Vlist-oostzijde en Bonrepas is bv. een afstand van zes voorlingen aangehouden. Een voorling is 30 roe, zes voorlingen ong. 1300 mtr. Maar ook de kavels van Vlist-westzijde strekken zich uit tot een lengte

Schematische tekening, waarop de verandering van het klimaat en de daarmee gepaard gaande verandering van den plantengroei sinds den laatsten ijstijd in hoofdzaak wordt weergegeven.

Bij pag. 26

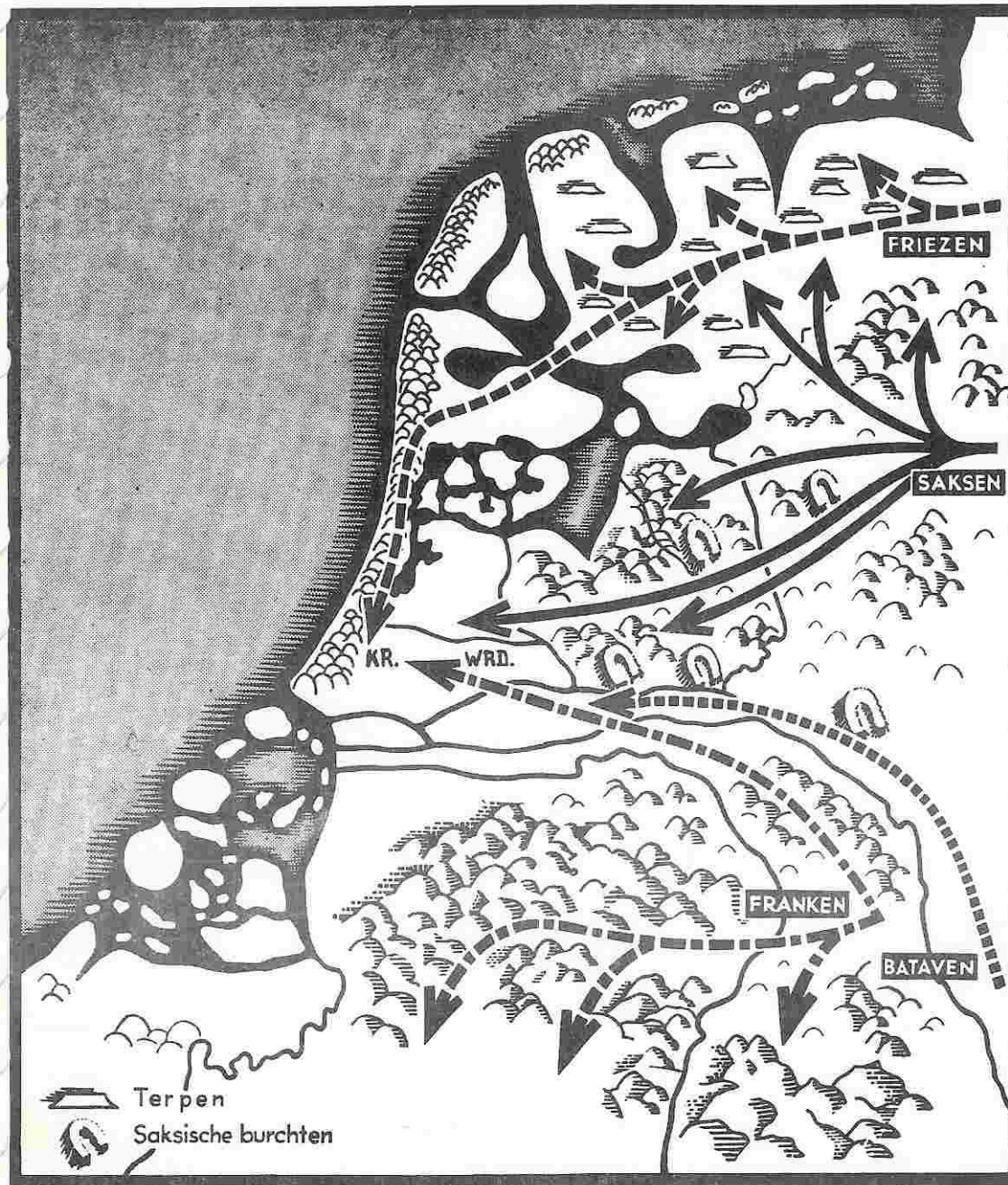
van zes voorling .Ook in Ouderkerk vindt men dezelfde afstanden terug.(Zie: Lans,zie: H.E.K.-O.G.)Aan de oostzijde van de kavels Vlist-oostzijde en Bonrepas ligt Polsbroek,dat door genoemd gebied wordt afgegrandeld.Maar Polsbroek verschijnt reeds in 1155 in de bronnen.Dit zou ook de ontginningstijd van het Vlist-gebied kunnen geweest zijn. Maar Bonrepas op zijn beurt springt in het gebied van Noord-Zevender in en dit laatste heeft zich dus aan een reeds bestaande situatie aangepast.Nu was Noord-Zevender echter reeds ontgonnen in 1076,toen nl.bisschop Koenraad van heer Gerard van Arkel een watergang door Noord-Zevender kocht. Maar dan moeten de polders langs de Vlist reeds in de loop van de 11e eeuw ontgonnen zijn.Zij zijn dan ook weer ouder dan de Stolwijkse polders.Want die gronden hebben -gezien de sloten-structuur- bij de ontginning de zuidelijkste dwarsliggende stroken van W.Vlist tot basis gehad.Dit is trouwens ook te zien aan de ligging van de dwars- of schenkel-dijken. De oorspronkelijke afstanden tussen de sloten is sinds lange tijd verdwenen. De gemiddelde afstand is nu een kleine 40 meter.Later moeten dus uit één strook of "weer",drie nieuwe weren ontstaan zijn.Men begon in de loop van de tijd in een strook land één of meerdere sloten te graven,evenwijdig aan de oude greppels uit de ontginningstijd.Men verkreeg daardoor een nóg betere afvloeiing van het water,tevens was het land beter bereikbaar (per schuit) en er was een duidelijke afscheiding tussen de verschillende eigendommen. Waren er in de ontginningstijd bv.in Ouderkerk 48 weren,in 1735 waren er dat al

144 (Ians t.a.p.). Nog in de periode van de 16e tot de 18e eeuw zette zich dit proces voort, zij het in afnemende mate.

We zeiden al, dat de heren het land ter ontginning uitbesteedden. Het waren echter de bewoners-zelf, die het karwei met spade en kruiwagen moesten klaren. Met de bewoners van deze streek hebben we al kennis gemaakt en gezien hoe zij al hier en daar en op primitieve wijze met ontginning begonnen waren. Maar toen de eigenlijke "grote" ontginning werd aangepakt, maakt het hele ondernemen een tē systematische indruk, dan dat wij het aan die eenvoudige luidjes zouden willen toeschrijven. En de heren zēlf? Waar zouden zij die wijsheid vandaan gehaald hebben? Neen, hier is onmiskenbaar de invloed te bespeuren van de Utrechtse bisschop. Vergeten wij niet, dat deze nog volop in de traditie der Cisterciensermonniken leefde. Deze zowel als de bisschop hadden de ervaring en door studie de kennis om de plannen voor dit project te leveren. En de bisschop wist de daarvoor geschikte mannen te vinden. In het hoofdstuk "Stein" zullen we zien, hoe de monniken van het klooster Hem nog in latere tijd bij de waterhuishouding betrokken waren. Trouwens we merkten al de daadwerkelijke aanwezigheid van de bisschop op, toen er sprake was van de aankoop van grond in Noord-Zevender voor het maken van een watergang. En ten overvloede horen we, dat de duitse keizer in 1122 de bisschop van Utrecht en zijn kapittel bevestigt in het bezit van de gouw Ijssel en Lek, terwijl de proost van Oudmunster nu ook de gebieden bestuurt ten Noorden van de Ijssel (het latere Stein).

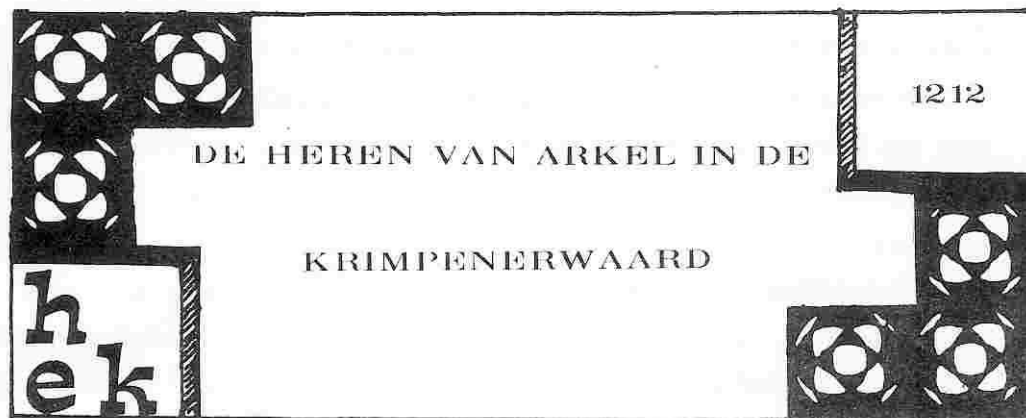
Toch zouden er onder de Friezen ook wel zulke knappe koppen hebben gezeten. Lans veronderstelt de aanwezigheid van Friezen in ons gebied naar aanleiding van het feit, dat er vóór het begin van de 13e eeuw sporen van friese immigratie aanwezig zijn voor Gouda en de gebieden rond de benedenloop van de Hollandse IJssel tot en met Kralingen (Stormpolder). Waren zij met de Noormannen meegekomen? Waren zij na de ineenstorting van het Noormannenrijk, hier blijven hangen? Zeker is, dat de Friezen van huis-uit ervaren ontginners waren. Een andere veronderstelling voor de aanwezigheid van Friezen is waarschijnlijker. Het is beslist niet overdreven, om van de Friezen te zeggen, dat ze vanaf het einde van de zevende eeuw beroeps-handelaren waren en een wijd-vertakt kooplieden-bedrijf hadden. Wijdvertakt, want zowel in het engelse York, het Zweedse Buka, de omgeving van Parijs en langs de Rijn tot aan Mainz en Worms hadden zij handelsbetrekkingen. Ook door de invallen van de Noormannen kwam geen einde aan hun handelsactiviteiten - muntvondsten uit latere eeuwen bewijzen het - al moesten zij gevoelige klappen incasseren. Het gevolg was wel, dat zij zich nóg meer verspreidden over het land. Menige stad (Dordrecht!) kreeg haar "Friezenwijk", waar zij woonden en kantoor hielden. Zelfs bleef men de bewoners van het gebied rond Vlaardingen nog lange tijd Friezen noemen. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk, dat de bisschop onder hen zijn waterbouwkundigen gerecrueteerd heeft.

De drooglegging werd sterk bevorderd door de uitvinding van de windmolens. Daaraan zal echter een apart hoofdstuk gewijd worden.

Bij pag. 10.

Hoewel niet alles met volledige zekerheid kan worden vastgesteld, moet de vestiging van Bataven, Friezen, Franken en Saksen ongeveer langs de hierboven aangegeven wegen verlopen zijn.

Heren van Haastrecht en een groot deel van de Krimpenerwaard waren eeuwenlang de Van Arkels of hun nazaten.

Het land van Arkel of de heerlijkheid Arkel, lag in het graafschap Teisterband (Culemborg) tussen de Lek en de Merwede (Alblasserwaard). Er dwars doorheen stroomt het riviertje de Linge. Op de rechteroever daarvan, even buiten Gorcum is naam Arkel in de bouwvallen van een oude burcht te zien. Er gaat een verhaal volgens welk de naam Arkel is ontstaan uit de eerste letters van vijf dorpen, nl. Arkel-Rietveldt-Kedichem-Eberwijk-Leerdam. Als het niet historisch is, is het toch aardig gevonden. Temeer, omdat de naam Arkel schijnbaar uit het niets opduikt, want de stichter van het geslacht was een Hongaars edelman met name: Heyneman.

Gorcum-zelf behoorde in 1224 nog aan de graven van Bentheim. Walraven van Bentheim, gehuwd met Agnes van Heeswijk verwerft in 1284 een deel van de Heerlijkheid Haastrecht. Herbaren van der Lede, hieronder te noemen, was zijn oom of oudoom van moederszijde.

Steeds meer trouwens breidde zich het grondgebied van de Van

Arkels uit, tot in België toe, de omgeving van Mechelen.

Het dorp Arkel ligt ong. 8 km. van Gorcum. Hier stond het slot van de heren. Het derde slot op deze plaats heeft gestaan van 1220-1242, toen ook dit werd verwoest en wel door Willem van Beieren.

Het wapen van Van Arkel voerde twee rode torens met een blauw dak op een gouden veld. Later veranderd in: twee rode ladders (stormladders) op een zilveren veld, wéér later in twee rode getande balken op een zilveren veld.

Van de heren Van Arkel wordt in een rijmpje gezegd:

De Brederode's d'Edelsten

De Wassenaars de Oudsten

De Egmonds de rijksten

De Arkels de Stoutsten.

Na de moord op Floris I rond 1090 nam bisschop Willem van Utrecht het gebied van o.a. Haastrecht weer in beheer. Hij en zijn kapittel waren door de Duitse keizer nogmaals bevestigd in het bezit van de gouw IJssel en Lek. De proost van Oudmunster bestuurt bovendien de gebieden ten N. van de IJssel (1122). Haastrecht stond toen nog - vóór de ontginning - aan het begin van zijn ontwikkeling. Eigenlijk waren er slechts drie steunpunten: de versterkte nederzetting aan het veer; het hof of huis te Roosendaal; het land van Stein. Intussen hadden de Van Arkels hun grondgebied ook over de Lek uitgebreid en waren de vazallen van de bisschop geworden.

Wanneer wij trachten een enigszins sluitend overzicht van de leden Van Arkel te geven - voor de Krimpenerwaard toch wel van belang - stuiten wij op de moeilijkheid, dat de oudste

zoon eeuwenlang Jan werd genoemd. Geen wonder dus, dat diverse studies daaraan gewijd, een afwijkende uitkomst te zien geven.

Johannes 7, zoon van Johannes 6 en 8e heer van Arkel, wordt de stichter van Gorcum genoemd. De naam Gorcum is ontstaan uit het frankische Goerkens, dat vissers betekent. Hij bouwde er ook een zeer sterk kasteel. Deze Jan stierf in 1212.

Johannes 8, zoon van Jan 7 en 9e heer van Arkel, had twee zoons: a) weer een Jan en b) een Otto. Deze laatste werd de eerste heer van Heukelum en grondlegger van het geslacht van Heukelum en Loenen. Jan 8 overleed in 1272.

In 1297 sneuvelt Jan 9, 10e heer van Arkel. Hij was gehuwd geweest met Bertha, dochter van Gerard van Sterkenburg.

Jan 10, was gehuwd met de dochter van Otto van Kleef. Jan, een zoon van Jan 10, wordt in 1342 bisschop van Utrecht. Als opvolger van de + 1340 gestorven bisschop Jan van Dienst, werd tegen de wil van de paus, Jan van Arkel door enige leden van het kapittel - door anderen op aanraden van de graaf van Gelder, Jan van Bronkhorst gekozen. De paus koos echter Nicolaas de Caputio. Deze bedankte en in 1342 werd Jan van Arkel gekozen. Jan leefde in Grenoble en zijn zaken te Utrecht werden waargenomen door zijn broer Robert van Arkel, heer van Asperen. Jan begiftigde de Utrechtse dom o.a. met een altaar t.e.v. Johannes, Evangelist. Bij dit altaar liet hij zijn broer Robert begraven. Op 15 april 1364 werd Jan van Arkel bisschop van Luik benoemd. Hij overleed 1 juli 1378. Zijn stoffelijk overschot werd naar Utrecht gebracht en in de dom bijgezet. Zijn opvolger werd de Munsterse bisschop Jan V van Vineburg, 1364

mr. Jacob van Lennep geeft een karakterschets van deze Jan van Arkel in: "De Roos van Dekema", maar die beschrijving is uitsluitend de vrucht van de romantische verbeelding van de schrijver.

De bovengenoemde Heyneman was ook heer van Lederdam geweest, evenals zijn zoon Dodo. Johannes 4,5e heer van Arkel gaf in 1112 Lederdam met kasteel in leen aan zijn broer Folpert. Lederdam is hetzelfde als het tegenwoordige Leerdam en bakermat van het geslacht van de Van der Lede's. Folpert wordt in een kroniek een uitermate wreed heerschap genoemd, zoals trouwens ook zijn zoon en opvolger. Maar deze Folpert wordt tevens heer van Haastrecht. Hij overleed in 1304. Toch was hij niet de eerste heer van Haastrecht, want als zodanig wordt al in 1108 een Frederik van Arkel genoemd.

Folpert had twee zoons. De oudste, Gerrit, werd heer van Asperen en grondlegger van dit geslacht, het derde in successie, dat uit de Van Arkels is voortgekomen. Zijn tweede zoon, Folpert II wordt heer van Leerdam en wordt in 1212 ook heer van Haastrecht genoemd.

Folpert II had een zoon, Pelgrim van Leerdam, die zijn vader opvolgde als heer van Haastrecht. Toen deze kinderloos overleed, kwam Haastrecht aan een broer van Folpert I en wel, Johannes 9, zoon van Jan 8 en 10e heer van Arkel, die ook de bezittingen van Asperen en Heukelum onder zich verenigd had.

Ondertussen was een Herbaren, heer van der Lede geweest van 1227 tot 1243. Zijn oudste zoon, Jan I van der Lede, volgde Pelgrim op als heer van Leerdam, Arkel en Schoonhoven. Zijn zoon, Herbaren, 2e van die naam, wordt

in 1253 genoemd: Harbernus de Monte (van den Berch, d.i. wat nu Bergambacht heet). In 1272 echter wordt hij uitdrukkelijk als Hacepernus van der Lede, heer van Haastrecht ende van Vlist genoemd. Otto I, zoon van Habernus I, was heer van Heukelum en Asperen van 1254-1283.

De jongste zoon van Habernus I was Hugo Botter en die volgde zijn broer Jan I op als heer van Schoonhoven (1258) Deze Hugo was eerst heer van Botersloot en werd als zodanig opgevolgd door Herbaren, die bovendien nog Blokland en Spijk erbij kreeg. In 1312 wordt de stad Schoonhoven en het slot Liesvelt herbouwd en hersteld door Jan van Henegouwen, broer van Willem III van Holland. Jan van Henegouwen was van het geslacht Treslong.

Jan 10, had behalve Jan de bisschop nog meerdere kinderen. Robert, heer van Bergambacht, Stolwijk en Vlist, was ook momboir of ruwaard van het Stift, wat in dit geval wil zeggen: landvoogd. We komen hem ook tegen in de Heerlijkheid Vliet. Hij sterft in 1347.

Nog vóór Herbaren II, die in 1272 heer van Haastrecht genoemd wordt, was Frederik de jongere dat. Want deze wordt op 17 maart 1253 heer van Haastrecht genoemd en dan door zijn schoonvader Jan van der Lede, beleend met de goederen Cabauw, de Geer en enige goederen in Bonrepas.

Als in de brieven van graaf Floris aan Albrecht, ridder uit de huize Van Arkel, in 1287 een Otto genoemd wordt als leenman in 1291 van het kasteel van Haastrecht, dan kan dat Otto II, zoon van Jan I van der Lede geweest zijn.

Het land van Haastrecht en Vlist wordt echter in 1288 verworven door Walram of Walraven van Benthem, verwant met het geslacht van Ijsselstein. Walram overleed vóór 12 mei 1296. In laatstgenoemd jaar treedt weer een Huyge Butterman op als heer van Schoonhoven (nog in 1305) maar dit moet een jongere geweest zijn als eerdergenoemde Hugo Botter.

Jan II van der Lede, zoon van Otto II, wordt 1301 heer van Haastrecht, ten Z. van de Ijssel.

In 1306 had ook een Witrave land in Haastrecht. Hij verkoopt dan 18 morgen aan het kapittel van de Utrechtse dom en krijgt het in pacht terug. Later gaf het kapittel dit land in erfpacht aan Dirk Alras en Willem van Bekkenvoort. Willem deed in 1342 afstand van zijn rechten. Ook een Johannes van Heemvliet bezat een klein deel van het grondgebied in Haastrecht (1310)

Otto XIII, zoon van Jan 10, gehuwd met Elisabeth, dochter van Thibaut, broer van de hertog van Bar en Lotharingen.

Zoon van Otto XIII was Jan XIII en deze was heer van Haastrecht. Een niet met name genoemde zoon van Jan XII bezat Bokhoven en Goudriaan.

Boven werd al Dirk Alras genoemd. Hij was de bastaardzoon van Jan 10 van Arkel en in 1348 nog heer van Haastrecht.

Paulus, zoon van Dirk, hofmeester van graaf Albrecht, was gehuwd met de dochter van de heer van Drimmelen en Brabant en verkreeg daardoor Loon op Zand, Drunen en Tilburg.

Willem, zoon van deze Paulus (1446) was heer van Drunen, en gehuwd met Margaretha van Daveren.

Paulus, zoon van Willem, was gehuwd met Catharina van Naaldwijk

en heer van Tilburg, Loon op Zand, Drunen en Goirle.

Dirk, zoon van deze Paulus, was gehuwd met Wyve Heerman van Oegstgeest, was heer van Tilburg en Goirle.

Goeyert, eveneens zoon van Paulus, gehuwd met Josina van Malfen, heer van Drunen en Gansoyen.

Dirk (Diderik), zoon van Goeyert, gehuwd met Anna van Malfen, heer van Drunen.

Josina, dochter van Dirk, gehuwd met N. van Berney, drossaart van Breda, gestorven in 1613.

Deze tak van het geslacht van Haastrecht verliet dus de Haastrechtse landen en vestigde zich in Brabant.

Jan XIII (pag. 6) had een zoon, die óók Pulus heette. Deze Paulus I is waarschijnlijk reeds vóór 1356 - toen nog knape - heer van Haastrecht geworden. Na de dood van Dirk Alras was de heerlijkheid Haastrecht weer aan de Van Arkels gekomen die ze op 25 mrt. 1361 verkochten aan Paulus van Haastrecht. Het was Otto van Arkel, die in 1356 zijn rechten op Haastrecht, op het huis en de hofstee van 's HeerAartsbergen (Bergambacht), Stolwijk en Reeuwijk (Reigerbos) aan Paulus reeds had afgestaan, die bovendien nog bezittingen had in Ridderkerk. Hiermee was Paulus landsheer en was Haastrecht een Vrije Heerlijkheid geworden. Ridder Paulus werd in 1386 baljuw en opperrechter in Zuid Holland. In de gevel van het stadhuis te Haastrecht bevinden zich twee wapens, het ene van Jan XIII! het andere van Paulus van Haastrecht. Dit laatste is een blauw schild, dat drie gouden torens met windvanes draagt, alles omringd door een muur met poort, ook van goud.

Walburg, Willemina, dochter van Paulus I huwde met een Van Woerden van Vliet.

Jan van Haastrecht, jongste broer van Paulus was gehuwd met Hadewig van Montfoort en ook over hem wordt in Vliet gesproken.

Roelof, zoon van Paulus, was in 1408 heer van Haastrecht. Hij heeft in 1412 het huis van heer van Berg (Bergambacht), dat sinds 1377 tot de Haastrechtse heerlijkheid behoorde, verkocht aan zijn zwager Jan van Renesse van Everdingen. 't Huys te Artsbergen werd zo genoemd naar Arnold van Arkel. "Heer Otto van Arkel geeft uyt het Huys soo groot en klein etc. ende Laan aan Albrecht van Haastrecht".

De volgende heren van Bergambacht waren:

Roelof, die in 1442 hoogbejaard en ziek geworden, afstand doet ten gunste van zijn zoon Wouter.

+ 1466 was er weer een heer van Haastrecht, aldus Bat. Ill. II Willem, zoon van "rederik van Nieuvelt, heer van Egmont, Ijselstein, Leerdam en Haastrecht. 1477-1500

Tengevolge van de Arkelse oorlogen wordt het slot te Arkel in 1412 - voor de zoveelste maal - verwoest. De Haastrechtse heerlijkheid wordt met alle andere Arkelse goederen verbeurd verklaard en vervalt daarmee aan de grafelijkheid van Holland terwijl Jan van Arkel ten eeuwigden dage uit Holland verbannen zou worden. Van 1409 tot 1424 werd de heerlijkheid bezeten door Jan van Beieren, bisschop van Luik. Maar deze beleende toch weer - tegen de graaf van Holland in - dezelfde Jan van Arkel met Haastrecht. Zijn opvolger werd zijn neef Claes van Arkel. Zulke beleningen "in de derde macht" waren zo langzamerhand gewoonte geworden, daarom verzette de graaf van Holland zich er ook niet tegen. Dit valt des te meer te begrijpen, als we

weten, dat nu Margaretha van Bourgondië, de moeder van Jacoba van Beieren, gravin van Holland was, verwant dus met de Luikse bisschop. Het waren eigenlijk alleen maar familie-transacties geweest!

Eigenaars van de heerlijkheid Haastrecht was ook niet meer de bisschop van Utrecht. Op 23 juni 1402 hadden hertog Albrecht en zijn zoon Willem "beloofd" dat de bisschop van Utrecht o.a. de heerlijkheid Haastrecht zou mogen bezitten, als hij zou zweren, dat het aan het Sticht toebehoorde. Dit gebeurde inderdaad enige jaren later, nl. op 26 dec. 1406. Toen zwoer Frederik van Blankenheim, dat het hoge rechtsgebied van Haastrecht aan het Sticht toebehoorde. Het mocht niet baten. Als gevolg van de vrede van Wijk bij Duurstede in 1412 werden de graven van Holland leenheren van de Hoge Heerlijkheid Haastrecht, dat als een Stichtse enclave in "Hollands" gebied toch altijd al een doorn in het oog van de graven van Holland was geweest.

Claes van Arkel overleed in 1428 en datzelfde jaar werd Aernout of Arent van Egmond en Ijsselstein met Haastrecht beleend. Ridder Aernout was gehuwd met Jolente, dochter van graaf van Lyningen a.d. Rijn. Hij stierf in 1451.

Met Haastrecht was ook Gorcum voor de Van Arkels verloren. Dit kwam rond 1477 aan heer Jan van Abcoude, die in 1459 kinderloos overleed, waardoor het aan het graafschap Holland verviel. Hertog Philips van Bourgondië beleende Jan van Lanoy, die stadhouder van Holland geworden was. Toen deze stierf kwamen land en stad van Gorcum aan diens zoon graaf Karel van Charlois, gehuwd met Isabella van Bourbon.

Bij de Arkelse oorlogen waren de Van Arkels een bondgenoot-

schap aangegaan met de hertog van Gelder. Hertog Jan van Brabant nu leverde op 4 juni 1288 de slag bij Woeringen tegen de hertog van Gelder en Limburg en de Van Arkels. In deze slag streed o.a. een ridder Wouthier van den Bisdomme mee, heer van Schoonsberghe, gehuwd met Catharina van Steelland. Deze Wouthier is de eerste en oudste met de naam Bisdom, het geslacht dat zich later te Haastrecht vestigde en er eeuwenlang verbleef.

Na Claes van Arkel, gestorven in 1451, horen we niet meer spreken van de "Heerlijkheid" Haastrecht. Dit heeft te maken met de ontwikkeling van Haastrecht tot stad met eigen rechten en bestuur. Marcellus Bisdom zou op 18-11-1831 de eed afleggen als secretaris van Haastrecht (hij was al burgemeester), maar de gemeenteraad weigerde unaniem die eed af te nemen. Dit had niets met de persoon van Marcellus te maken. De reden voor die weigering was, dat in de eedsformule voor het burgemeestersambt stond: "gemeente en ambachtsheerlijkheid Haastrecht. Welnu - zo redeneerden zij - een ambachtsheerlijkheid was Haastrecht nooit geweest en zij wilden dit ook niet door de afneming van die eed tersluiks erkennen. Maar een Hoge Heerlijkheid was Haastrecht al lang niet meer. Veel pijnlijker was de betiteling "gemeente" en daartegen richtte zich hun veel actueler protest. Was Haastrecht niet altijd geweest: "die stede met de landen"? In een volgend hoofdstuk zullen we zien, of hun protest terecht was.

